

M. Sağ¹, M. Yıldiran²

¹Dr. Öğr. Üyesi (e-mail: sagmehmet@gmail.com)

²Öğr.Gör. (e-mail: mineyildiran@gmail.com)
Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye

Türk Kültürü'nde Merdiven Sembolü'nün Yorumlanması

Özet

Ulusların geçmişi ile ilgili ipuçları veren kültürel geleneğin biçimlenmesinde etkili bir kavram olan mitoloji, tarih ve edebiyatta kendini gösterdiği gibi görsel imgelerin ortaya çıkışında da bir dışavurum olarak etkisini gösterir. Bu araştırmada pek çok kültürde yer alan göğe yükseliş ritüeli ve bu inanın maddi kültüre yansımalarına dair örnekler yer verilmektedir. Yükseliş miti maddi kültüre çeşitli biçimlerde yansımaktadır. Araştırmada bu izlerin ilk örneklerine ulaşmak amacıyla, Türklerin ilk inanış biçimi olan Şamanizm'de var olan yükseliş ile ilgili ritüeller incelenerek, yorumlanmaktadır. Araştırmada özellikle göğe yükseliş aracı olarak dünya kültürlerinde ve İslam öncesi dönemden bu yana Türk inanç sisteminde, göğe yükselme mitlerinde ortak bir nesne olarak karşımıza çıkan merdiven ele alınmakta ve görsel örnekler yer verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Şaman, Türk kültürü, Gök Tanrı, Yükseliş Ritüeli, merdiven

M. Sağ¹, M.Yıldiran²

¹Dr. (e-mail: sagmehmet@gmail.com)

²Teacher (e-mail: mineyildiran@gmail.com)
Akdeniz University, Antalya Turkey

Interpretation of Stair Symbol in Turkish Culture

Abstract

Mythology is an effective concept in shaping cultural tradition, giving clues about the history of nations; it shows itself as an expression in the emergence of visual images, as manifested in history and literature. In this study, ascension ritual to the sky in many cultures and examples of reflection of this belief in material culture are given. The myth of ascension is reflected in material culture in various forms. In the study, in order to reach the first examples of these traces in research, the rituals about the ascension in Shamanism, which is the first mode of belief of the Turks, are examined and interpreted. In the research, especially as a means of ascension to the world cultures and pre-Islamic period since the Turkish belief system, as a common object in the ascension myths in the sky is discussed and visual examples are included.

Keywords: Shaman, Turkish Culture, sky-god, ascension ritual, stair

1. GİRİŞ:

İnanç, din ve dine ait ritüeller insanların davranışları ve dolayısıyla kültürün oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Dünya mitolojilerinde yaygın biçimde rastlanan göğe yükselme ritüeli ve bu ritüelin Türklerin yaşantısına yansması bu çalışmada temel araştırma konusunu oluşturmaktadır. Göğe yükseliş düşüncesi temelinde gökte/yukarıda bulunan tanrı inancı ile bağlantılıdır. Gökteki Tanrı düşüncesi Türklerde çok eskiden beri inancın temelini oluşturmaktadır. Bu inanış şekli, dinî ritüelleri ve dolayısıyla yaşama biçimini etkilemiş merkez simgeleri de bu çerçevede meydana gelmiştir. Bu araştırmada Türklerde tanrı inancı- gök tanrı- gökteki tanrıya ulaşma çabası ile nasıl içselleştirilerek kültüre yansıdığı yorumlanması, örneklendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada bu yöntem çerçevesinde Türk kültüründe göğe yükseliş ritüeli ve bu ritüelde sembolik işlev taşıyan figürler arasından özellikle ip ve merdiven figürleri ele alınmaktadır.

Kültür toplumların davranış ve düşünüş biçimlerini açıklamada ve anlamada kullanılan bir olgudur. Kültürle oluşan değerler yaşama ve sanata yansmakta, Türk kültüründeki bu izler Pazırık Kurganından başlayarak, bugün Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda ortak izler ve semboller olarak devam etmekte ve karşımıza çıkmaktadır. Bu izler ortak bir düşünüşün sonucudur. Milli birlik bu ortak izlerin ortaya çıkmasına ve bu sembolik dil de milli birliğin sürdürülmesinde katkıda bulunmaktadır. Bu düşünceyi destekleyen pek çok görüş bulunmaktadır. Örneğin Ziya Gökalp kültür kavramını şöyle açıklamaktadır.

“Bir millette, yaygın terbiye yoluyla toplumdan kişilere geçen ruh hallerinin toplamına kültür adı verilir. Meselâ, her milletin konuştuğu samimi bir dili vardır ki, toplumdan kişilere yaygın terbiye yoluyla geçer. Her milletin türkülerinde, koşmalarında kullandığı samimi bir vezni vardır ki, bu da konuşulan dil gibi, yaygın terbiye yoluyla geçmiş olur. Yine her milletin canlı ve coşkulu bir surette yaşadığı dinî bir hayatı vardır ki, bu da yaygın terbiye yoluyla geçer. Millet ahlâkî, estetik duyguları da aynı suretle kişilerde vücuda gelir. Kişi, milletin hukukî ve ekonomik geleneklerini, sanatını, felsefi ve ilmi eğilimlerini de bu suretle kazanır. İşte bütün bu sosyal müesseselerin toplamına kültür adı verilir” [1, s. 3].

Kültür kavramıyla ilgili pek çok tanımlama bulunmaktadır, genel olarak sosyal bilimciler kültürü şöyle tanımlamaktadır. Bir arada yaşama arzusu ve

iradesi duyan tarihi ve gelenekleri içerisinde birlikte yaşama şuuruna ulaşmış olan ve bu sebeple de müşterek değerleri bulunan toplumların ortaya koyduğudur. Bir başka deyişle milli kültür bir millet tarafından kendi tarihi boyunca tasavvur edilmiş ve tatbikat sahasına konulmuş, maddi fikri ve manevi hayat formlarının ve değerlerinin ahenkli bir bütünüdür [2, s. 403].

Milli kültüre çok önem veren önderimiz Atatürk bunu en güzel şekilde “Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür” diyerek açıklamıştır. Kültürü okumak anlamak görebilmek, *görebildiğinden anlam çıkarmak*, uyarı almak, düşünmek, zekâyı eğitmek olarak görmektedir. Ayrıca kültürü insanlık niteliğinde gerçek insan olmak için esas öge olarak almıştır [2, s. 405]. Atatürk'ün temelini kültüre dayanması düşüncesi; cumhuriyetle yönetilen devletimizi Oğuz Kağan'dan günümüze temeli çok eskilere dayanan kadim birikimin bir dışavurumudur. Bu tutum günümüze şekil veren düşüncelerin temellenmesi bağlamında önem taşımaktadır. Türklerde ‘ata’ kavramı bir kültür ve inanış şekli ne olursa olsun ‘ata’ Türklerde yaşamla ilgili ilkeleri belirleyen bir önder görev görmektedir. Atatürk adeta bu binlerce yıllık anlayışı görmüş ve özümsemiş bir lider olarak Türk milletinin her alandaki kültürel birikimine çok önem vermiş ve sıklıkla bu bağlamda söylemlerde bulunmuştur. Atatürk milli birliğin önemini, kültür birliğiyle ilişkisini;

“Bir yurdun en değerli varlığı birliktir, yurttaşlar arasındaki millî birliktir, iyi geçinme ile çalışkanlık duygu ve yeteneklerinin olgunluğudur. Bir ulusun en yenilmez silahı ve korunma aracı ise bir kararlılıktır: milletin varlığını ve yurt erginliğini korumak için, bütün yurttaşların canlarını ve her şeylerini ânında ortaya koyma kararlılığıdır! Gerektiğinde vatan için tek bir birey gibi yekpare olup azimle, kararlı olarak çalışan bir millet yenilmez. Büyük geleceğe layıktır o, büyük geleceğe aday bir millettir. Evet, bir milletin başarısı, mutlaka bütün millî güçlerin aynı istikamette toplanmasıyla mümkündür. İşte bu nedendir ki, Türk ulusunun yönetilmesinde ve korunmasında ulusal birlik, ulusal duygu ve *ulusal kültürle* beraber, en yüksek düzeyde göz diktiğim ideal oldu.” ifadesiyle dile getirmektedir [2, s. 403].

Bu düşünüş ve duyuştaki bütünlüğün oluşumunda milletlerin inanç biçimlerinin etkisi göz ardı edilemez. Gökalp, her milletin kültürünün oluşumuna etki eden canlı ve coşkun bir surette yaşadığı dinî bir hayatı olduğunu belirtmektedir. Türkler İslam inancına tabi olmadan önce de tek tanrılı bir inanca sahip oldukları bilinmektedir. Bu çalışmada bu inanç sistemlerinin göstergelere dönüştüğü örnekler ip ve merdiven sembolleri

üzerinden ele alınacak, anlamları inanç sistemleri içerisindeki yeri tartışılacaktır.

2. Gökteki Tanrıya Ulaşma Çabası: Göğe Yükseliş Miti

Yukarıda göğün ötesinde yüce bir yaratıcıya inanış bütün dünyada temelleri Paleolitik çağla ilişkilendirilen bir durumdur. Armstrong'a göre çağlar boyunca bu yapı değişik kültürlerde farklı biçimlere bürünerek bazen de çoğulcu bir yapıda tezahür etmiş, fakat yine de gökyüzü insanlara kutsal anımsatma gücünü hiç yitirmemiştir. "Yükseklik tanrısallığın mitlere dayalı simgesi, -Paleolitik ruhsallığın yadigârı- olarak kalmıştır" [3, s. 21]. Gökte/yukarıda bulunan yüce yaratıcı etrafında şekillenen inanç sistemi insanların düşünüş biçimini, sosyo-ekonomik hayatı, üretimlerini, sanatlarını ve dolayısıyla sembollerin ortaya çıkışını çeşitli şekillerde etkilemiştir.

Gökteki Tanrıya olan inanç gibi yükseliş miti de eski ve evrenseldir. Antik Yunan'da hekim-rahiplerin (iatromantisler), Mezopotamya'da kralların ve vezirlerin tanrılar meclisinde atandığı ile ilgili mitler bilinen mitlerdendir. "Eski Mısır'da ise Atum'un (Re) oğlu Firavun'un yükseliş deneyimini yaşadığına inanılır. Firavun, kuş, balık ve böcek gibi çeşitli biçimlere girerek uçar. Bu yükselişte ona rüzgârlar, bulutlar ve tanrılar yardım eder. Kimi zaman bir merdivenden tırmanarak göğe çıkan Firavun, yükselişi esnasında tanrılaşır ve özü insan soyundan tamamıyla farklılaşır" [4, s.151]. İlahi dinlerde de göğe, Tanrı katına yükselme söylemlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Hz. Yakub'un rüyası, Hz. İsa'nın göğe çıkarılışı, Hz. Muhammet'in miraç olayı, ilahi kitaplarda da geçen, göğe yükselme motiflerine örnek verilebilir. Gökteki tanrıya ulaşma isteği farklı kültürlerde çeşitli ritüeller ile farklı şekillerde kendini göstermektedir.

Türklerin eski inanış biçimi olarak kabul edilen Şamanizm'de de yükselme çabası yoğun bir biçimde görülmektedir. Armstrong [3, s.22] şaman geleneğinin kökleri ve Şamanizm içindeki yükselme olayına dikkat çekmektedir. Armstrong'a göre;

"Bilim adamları göğe yükselmeye ilgili en eski mitlerin Paleolitik çağdan kalma olduğuna ve avcı insan topluluklarının ilk din uygulayıcısı olan şamanlarla ilişkili olduklarına inanırlar... Şamanlar hayalleri ve düşleri avın özelliklerini özetleyen ve ona ruhsal bir anlam kazandıran kendinden geçme ve esirme ustalarıydı. Ruhunun bedeninden ayrılıp tanrılar dünyasına yolculuk edebilme gücü olduğu düşünülürdü. Kendinden geçtiğinde havaya süzülür ve halkının iyiliği için tanrılarla görüşürdü."

2.1. Göğe Yükseliş Düşüncesinin Ritüellere Yansıması

Türkler bin yılı aşkın süredir İslam'ı kabul etmiştir. Fakat Atayurtları olan Altaylarda eski inanış biçimlerinin, insanlığın ilk inanış biçimlerinden Şamanizm olduğu bilinmektedir. Monoteizm üzerine araştırmalar yürütmüş P.W. Schimidt Türklerin orijinal dinini “gök dini” dediği tek tanrı bir inanç sistemi şeklinde açıklar. Türklerin daha Asya Hunları çağında “monoteizme doğru gelişmiş yüksek bir dine” sahip olduğunu öne sürmektedir. Karakaş'ın araştırmasında İ. Kafesoğlu, O. Turan, B. Ögel ve H. Tanyu gibi isimlerin de eski Türk dinini “Gök Tanrı dini”, olarak belirttiğini aktarmaktadır [5, s. 464]. Dolayısıyla Türklerin kültür dünyası ele alındığında bu temel inancın düşünüş ve davranış biçimine etkisi göz ardı edilememektedir.

Günay ve Güngör, Türklerde tanrı inancında ayrıca antropomorfik unsurlar ve hierogami yer almadığını belirtmektedir. Gök tanrı dini, tengriyanizm, tenircilik adları ile de anılan geleneksel Türk dinini, “Gök Tanrı temelinde, yazılı bir kaynağa dayanmaksızın, kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ve kuşaklar boyu aktarılarak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünü” olarak tanımlamaktadır [6, s.1]. “Türkler İlahı, Tanrı, Tengeri, Tangara, Tanara, Tenri, Tenir, Kuday, Çalap vs. gibi çeşitli adlarla anmışlardır. Fakat bütün Türkler bir şekilde Tanrı adını kullanmış ve kullanmaktadırlar” [6, s.1]. Ek olarak Güngör Türk Dininin temel unsurlarını Gök Tanrı, Yer-su, atalar kültü, evrenin yaratılışı, dünyanın sonu, ibadetler başlıkları ile özetlemektedir. Bu unsurlar insanların hayatını şekillendirirken merkez simgeleri de bu çerçevede meydana gelmektedir.

Türk toplumlarında Gök tanrı diğer unsurlara göre öne çıkararak daha çok içselleştirilmiş, Mete Han [7, s. 42], Bilge Kağan gibi hükümdarların Gök Tanrıdan kut aldığına inanılmıştır. Bu anlamda ilk yazılı kaynak Orhun Kitabeleri olarak gösterilmekte, kitabelerde kağanın Tanrı tarafından verildiği, kağana kut verildiği ile ilgili yazılı ifadeler yer almaktadır [5, s. 466]. Türk kağanının Tanrı'dan kut almış ve tanrının iradesi ile tahta çıktığı düşüncesinin İslam'a geçişten sonra da devam etmiştir. “Osmanlı sultanlarının kendilerini ‘zıllu’llahi f’il-alem’ yani ‘Tanrının yeryüzündeki gölgesi’ olarak görmeleri örnek gösterilebilir. Osmanlı döneminde kendilerini İslam âleminin de önderi olarak gören sultanlar bu noktada İslam hilafet anlayışından bile ayrılmakta ve geleneksel Türk hakimiyet anlayışını devam ettirmektedirler. Ek olarak Bulgar Hanı Krumuş'ın kitabesinde de benzer bir ifade yer almaktadır” [7, s. 42]. Bu durum ilk Türk devletlerinden beri oluşan kültürün çok sonraki kuşaklara aktarılmasına örnek teşkil

etmekte, Türklerin Atayurtları olan Altaylardan dağılarak yerleştikleri yerlere inanış biçimlerinden de etkilenerak oluşan kültürlerini de taşıdıklarını başka bir dine tabi olsalar bile eski inanış biçimlerinin izler bıraktığını göstermektedir.

Kültürel değerlerin temelini oluşturan unsurlardan biri de dindir. Hemen hemen her dine ritüeller bulunmaktadır. İslam, Hristiyanlık, Musevilik, Budizm, Şamanizm... gibi dinlerde yüzlerce ritüel olduğu bilinen bir olgudur. Kültürel değerlerin aktarımında semboller önem kazanmaktadır. Özellikle dini ritüellerde sembollerin işlevleri daha açık görülebilmektedir. Bunun da temel sebebi dini ritüellerde sembolik işlevler taşıyan araçlardan faydalanılmasıdır. Akarpınar'a [8, s. 17] göre "Her inanç sistemi kendi iletişim dilini/ kendini ifade ediş yolunu kurarken çeşitli görüntülerden/maddî sembollerden ve formellerden/sözlü sembollerden yararlanmıştır". Akarpınar [8, s. 17] sûfi kültüründe sembollerin, yeri üzerine yaptığı araştırmada sembollerin bilgiyi aktarmadaki işlevlerini örneklendirmekte ve bu anlamda sembollerin önemini ve sembollerin işlevlerini açıklamaktadır. Akarpınar sûfinin aşkınlığa ulaşmasını sağlamada sembollerin "Düşüncenin/bilginin hızla anlamlandırılmasını sağlamak, ...Belleği harekete geçiren çağrışımlarla bilginin unutulmasını engellemek, Özgün dil oluşturmak, kimliğin ifadesi ve paylaşımı, Ortak duygu, düşünce ve davranış oluşturmak,... Maddeden manaya, zahirden bâtına, somuttan soyuta, kutsal olmayandan kutsala geçişi sağlamak" gibi işlevlerine değinmektedir.

Sembollerin bu rolü Mevlevilik üzerinden örneklendirilebilir. Şamanın esrime hali ile Mevlevi'nin semahı, kendinden geçme durumu benzerlik taşımaktadır. Dini ritüeldeki kendinden geçiş, başlangıçta ve bitişte yapılan selamlama davranışları, Mevlevi'deki tef ve şamanın davulu, her ikisinde de ritüelde kullanılan özel giysilerin bulunması verilen örnekler arasındadır [9, s. 61]. Yine Alevi semahı ile Şaman ritüelleri arasında benzerliklere dikkat çeken araştırmalar bulunmaktadır [10]. Şaman inanış biçiminin Türklerin İslam'a geçişinden sonraki döneme olan etkilerinde; bu ritüellerdeki benzerlikler eski inanış biçimlerinin izlerinin dikkat çekici örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada kozmoloji düşüncesinin dini ritüelleri etkilediği, ritüellerde sembollerin bir araç olarak işlevi ve günlük hayatta somut unsurlara dönüştüğü, dolayısıyla kültüre yansıdığı görülmektedir.

Sembollerin bilginin aktarımında önemli işlevleri bulunmaktadır. Lavenda ve Schultz kültür ile ilgili olarak "bir sosyal grubun üyelerinin birbirinden öğrendiği veya birbiriyle paylaştığı, çevreye uyarlanmada

arabulucu işlevi gördüğü ve bir nesilden diğerine aktarıldığı” tanımına yer vermektedir. Lavenda ve Schultz Maymun gruplarında da görülen bu durum için, hayvan gruplarıyla insan gurupları arasındaki en önemli farkın insan gruplarında simgelerin, sembollerin kullanımını olduğunu vurgulamakta [11, s. 49], sembollerin bu önemli ayırt edici işlevine dikkat çekmektedir.

Eliade sembollerin ortaya çıkışını ve temel kaynaklarını açıklarken ‘merkez simgeciliği’ kavramını kullanır. Bu kavram evrenin varoluşu ile ilgili kadim inanış ve düşünce çerçevesinde kutsal olarak algılanan şeyleri ve bu algının ortaya çıkardığı unsurlardan olan sembollerini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Eliade ‘ye göre göre;

“Makro veya mikro düzeyde evren üç temel katmandan oluşmaktadır. Yeraltı, yeryüzü ve yeryüzünün ötesindeki gök; bu üç katmanın bir merkezi bulunmakta veya bu üç katman bir eksenle bir arada durmaktadır ve merkez simgeciliği ve kozmolojik imaları üç ana unsur etrafında toplanırlar:

- i. Dünyanın merkezinde, yerle göğün birleştiği "kutsal dağ" bulunmaktadır.
- ii. Her tapınak ya da saray ve biraz daha geniş bakarsak her kutsal ev "kutsal dağla" özdeşleştirilir ve böylece "merkez" olur.
- iii. Axis mundi'nin geçtiği yerler olarak kutsal şehir ya da tapınak, gök, yer ve yeraltının birleştiği bir yer olarak görülür” [12, s. 26].

Türklerde tanrı inancı- gök tanrı- gökteki tanrıya ulaşma düşüncesinin içselleştirilmesi ve kültüre yansımaları günümüzde davranışlarımızın, düşünüş biçimimizin anlaşılmasına ışık tutmak bakımından önem taşımaktadır. Merkez simge kavramı bu noktada önem taşımaktadır. Türklerin eski yurtları olan Altaylarda da bu yapı benzer şekilde devam etmektedir. Merkez simgelerde kutsal dağ oldukça önemli bir yere sahiptir ve Tanrı’ya ulaşılacak yer olarak görülür. Bu nedenle çeşitli bölgelerdeki ritüellerin gerçekleştiği mekanların kutsal atfedilmesi örneğin; kutsal olduğuna inanılan dağlar, yüksek yerlere yapılmış tapınaklar, çeşitli kültürlerde saygı duyulan korunan ulu ağaçlar bu merkez simgeciliği ile ilişkilendirilmektedir [12, s. 26]. Armstrong, bilgelerin tanrıların âlemine ulaşmak için göğün çeşitli katlarına çıktıklarını ileri sürmektedir, farklı dinlerde de bu ritüeller üzerine örnekler bulunmaktadır Mitolojide dağların kutsal kabul edilmesinin altında da bu yatar; yerle göğün ortasındaki dağlar Musa gibi insanların tanrılarıyla görüşebildikleri yerler olmuştur. Uçuş ve göğe yükselişle ilgili, aşkınlık deneyimi yaşama ve insan olmanın

baskılarından kurtulma konusundaki evrensel isteği dile getiren mitler bütün kültürlerde tamamen aynı olmamakla birlikte, sıklıkla görülür [3, s. 21]. Türklerin eski inanış biçimi olan Şamanizm'in etkileri bu noktada göz ardı edilemez. Şamanların önemli ayinlerinden biri olan ve Altay topluluklarında günümüzde halen devam etmekte olan şaman erginleme töreni göğe yükseliş ritüeline örnek verilebilir.

Bir çeşit göğe yükselme ayini olan Altay şamanlarının erginlenme törenine Eliade şöyle aktarmaktadır:

“Ural-Altay halklarının şamanları, göğe yolculuklarında ve şaman erginleme törenlerinde bir çeşit kurban ayini tekrar ederler. ‘yükselme’ kimi zaman olağan adakların çerçevesinde şaman, kurban (kurban edilen atın ruhuna) yüce tanrı Bay-Ülgen'e kadar eşlik eder; kimi zaman da hastaların büyüyle tedavileri çerçevesinde gerçekleştirilir. Atın kurban edilmesi Ural-Altay topluluklarının en önemli dinsel törenidir ve iki ya da üç gün süren bir törenle yılda bir kez gerçekleştirilir. İlk gece, yeni bir yurt kurulur ve bunun içine dalları budanmış bir kayın ağacı yerleştirilir ve ağacın üstüne dokuz basamak oyulur (tapıtı). Beyaz bir at kurban olarak seçilir; çadırda ateş yakılır, şaman davulunu dumana tutar, birbiri ardına ruhları çağırır ve sonra çadırdan çıkar ve içi saman dolu bir kaz kuklasına biner ve ellerini uçuyormuş gibi çırparak şu şarkıyı söyler:

Beyaz göğün üstüne, beyaz bulutların ötesine,
Mavi göğün üstüne, mavi bulutların ötesine,
Yüksel göğe ey kuş!” [13, s.118-119].

2.2. Göğe Yükseliş Düşüncesinin Maddi Kültüre Dönüşmesi

Merdivenin sembolik anlamı ile Türklerin hayatında, nasıl yer bulduğunun incelenmesi, derinlemesine bir araştırma olup bu anlamı taşıyan somut ikonolojik unsurlarla ilgili net çıkarımlar yapılması zordur. Ancak bu konu çeşitli örneklerle yorumlanabilir. Göğe yükselme düşüncesinin somutlaşması, maddi unsurlara dönüşmesi hususunda şaman giysisi örnek olarak gösterilebilir. Eliade ‘ye göre “şaman giysisinin süs ve bezekleriyle şamana hayvan biçiminde yeni ve sihirli bir beden vermek işlevine sahiptir. Temelde öykünülen üç hayvan vardır. Kuş ren geyiği ve ayı. Özellikle kuş biçimli giysinin ayrı bir yeri vardır” [14, s.207]. Ek olarak Eliade Şamanın özel giysisinin kendi başına bir hierofani (kutsallığın görünürleşmesi) ve dinsel bir kozmografya oluşturduğunu belirtmekte ve aynı zamanda bazı kozmik simgeleri ve izlenecek meta-psişik yolları da açığa vurduğuna

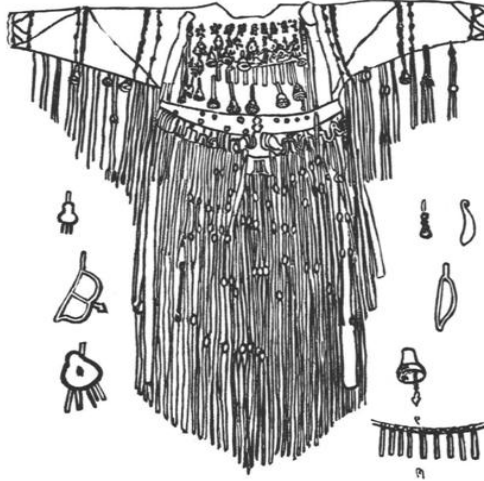
M. Sağ, M. Yıldırım. Türk Kültürü'nde Merdiven Sembolü'nün Yorumlanması.

dikkat çekmektedir. Dikkatlice incelenirse Şamanizm'in tüm sistemini, şamancıl mitler ve teknikler kadar saydamlıkla açığa çıkaracağını belirtmektedir [14, s.195].

Görsel 1: Kuş figürüne benzerliği ile öne çıkan (sağda) şaman giysisi (manyak)

Anohin [15, s. 51] şaman giysilerini ayrıntılı biçimde incelediği eserinde şaman giysilerindeki sicimlerin kanatları sembolize ettiğini açıkça belirtmektedir.

Görsel 2: Manyak kolunda bulunan sicimler

Otağın tepesindeki kutup yıldızını gören açıklık, yedi veya dokuz basamaklı otağ direği, şamanın yükseliş aracı olan giysisi ve hatta İslam sonrası Mevlevi giysisi (serpuştun normal başlıklarda daha uzun bir forma

sahip olması gibi) ve semahına olan yansıma, halk edebiyatındaki söylemler yüksekteki yüce tanrıya olan inancın maddi kültüre yansımalarıdır.

Türklerin eski inancı olan Gök Tanrı inancı temelli Şamanizm’de bir kozmik kuşaktan (bölgeden, kattan) ötekine örneğin yeryüzünden gökyüzüne, yeryüzünden yeraltına, geçmek şamanın temel ritüellerindedir. Üç kozmik kuşak ve dünyanın direği her ne kadar bazı çelişkiler içerse de “evrende üst üste üç büyük katman veya bölge bulunduğu merkezlerinden geçen bir eksenle birbirine bağlı oldukları düşüncesi” saydamlığını korumaktadır [14, s. 325]. Merkez simgeciliği bu düşünce etrafında oluşur Örneğin Türk –Tatarlar birçok başka halklar gibi gök kubbeyi bir çadır (yurt) gibi düşünürle. Samanyolu çadırın dikiş yeri, Yakutlara göre yıldızlar da ışık gelsin diye açılmış deliklerdir. Yakutlara göre yıldızlar dünyanın pencereleridir... Zaman zaman tanrılar çadırın bir yerini açıp içine bakarlar; göktaşları akan yıldızlar meteorlar bunun belirtisidir. Gök kubbe bir kapak gibi tasarlanır; bazen bu kapağın kenarlarında kalan boşluklarının göğe yükselişe müsaade ettiği düşünülür [14, s.326].

Görülmektedir ki kozmoloji anlayışı içinde evren, mekân(otağ) ile maddi temeller üzerine inşa edilmekte, Türkler gökyüzüne dair manevi düşüncelerini maddi hayatlarına yansıtmaktadırlar. Yüksek, dikey, yüce ulu ile özdeşleştirilmiş, bu merkez simgeciliği hayatlarına yansımıştır. Yaşadıkları otağlarını göğe benzetmeleri, Otağın tepesindeki pencere (tüllük) Kırgız bayrağı dini inançların sosyal hayata etkisini açık bir şekilde göstermektedir.

Görsel 3: Otağ sembolünü taşıyan Kırgız bayrağı

Göğe yükselme gerek başka kültür ve inanç sistemlerinde gerekse Şamanizm’de bir dizi ritüel sürecini beraberinde getirmektedir. Herkesin ulaşamayacağı bir aşkınlık seviyesindeki bu ritüellerde esasen sembolik bir davranış biçimi ve sembolik araçlar görülmektedir. Türklerin kültüründe önemli bir yere sahip olan Şamanizm’de önemli ritüellerden biri de

M. Sağ, M. Yıldırım. Türk Kültürü'nde Merdiven Sembolü'nün Yorumlanması.

'yükseliş ritüeli' ya da diğer bir deyişle '*şamanın yükseliş ayini*'dir. Bu ritüelde şamanın kullandığı en önemli sembolik araç da merdivendir. Gökteki Tanrıya ulaşmak, iletişim kurmak üzere, ya da ölen kişinin ruhunun Tanrıya ulaşmasına yardımcı olmada göğe tırmanmak için şaman üzerinde kertikler bulunan bir direği ayininde kullanır.

Göğün kutsallığı birçok kültürde olduğu gibi Türklerde de doğrudan gök tanrıyla ilgili olmasa da pek çok ayin ve mitte de ortaya konmuştur. Kutsal gök, gök tanrısı ve ikinci planda kalsa da '*yükseklik*', '*yükselme*' merkez simgeleriyle din alanında yer almaya devam etmiştir [13, s.113]. Bu, durum temelde insanın yüce yaratıcıya yakın olma gökyüzü kanalıyla O'na ulaşma çabası ile ilişkilidir. Bu çaba çeşitli ritüellerle kendini göstermekte ve bu ritüeller çeşitli kültürlerde simgeleşmekte ve ikonografik formlara, sembollere dönüşmektedir. Altaylarda Şamanın erginlenme ritüeli bu açıdan göğe yükselme düşüncesinin ritüele dönüştüğü önemli bir örnektir. Bu törende özellikle şamanın kullandığı direk merkez simge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erginlenme töreninde özellikle Şamanın yükselmesinde, yukarıya doğru tırmanışında temsili bir araç olarak kullandığı direk/ağaç bir sembol olarak önem taşımaktadır. Üzerinde bulunan kertikler basamakları temsil etmekte dolayısıyla merdiven işlevi kazandırmakta ve aynı zamanda göğün katlarını temsil etmektedir. Eliade'e göre ağacın üzerindeki kertikler ya da basamaklar, gezegenlerin feleklerini simgelemektedir. Eliade Altay şamanları üzerindeki araştırmalarında merdiven sembolü ile ilişkilendirilebilecek farklı verilere de yer vermektedir. Altay halklarında çadırın tepesindeki delik kutup yıldızının parladığı nokta ile örtüştüğünden, buradan bir kozmik seviyeden diğerine geçilebildiğinden bahsetmektedir. Bu noktada aynı zamanda bu sembolik aracın Axis Mundi'yi temsil ettiği sonucuna varılabilir. Eliade yine bu direğin Buryatlar'da görüldüğüne, çadıra birbirine üzerinde farklı renklerde pamuklar bulunan iplerle bağlanmış dokuz kayın ağacı konulduğu, bunlardan birinin çadırın tepesindeki delikten dışarı çıktığına değinmektedir. Ayrıca Eliade Ural - Altaylılarda, dünyanın direğinin yedi kertiği bulunduğu ve bu yedi dallı mitsel ağaç göğün bölgelerini simgelediğini belirtmektedir. Ayrıca bir Uygur eseri olan Kutadgu Bilig'de bir kahramanın rüyasında 50 basamaklı bir merdivene tırmandığını merdivenin sonunda ona içmesi için su veren bir kadın olduğunu suyu içince canlanan kahramanın kendisini göğe tırmanmış gördüğü anlatılır [13, s.118-120]. Bu durum Türk topluluklarının günlük hayatında da gökle ilişkili olma arzularını ve bu durumun Müslümanlığa geçişten sonra da devam ettiğini göstermektedir. Özellikle Kutadgu Bilig'de geçen bu rüyanın, merdiven imgesinin, İslam'a geçişten sonraki sürece aktarımına da örnek gösterilebilir.

Eliade 'ye [16, s. 58] göre göğe yükseliş ritüellerinde yerle göğü birbirine bağlayan bir ağaçtan, bir sarmaşıktan, bir halattan, bir örümcek

ağından veya bir merdivenden göğe çıkma, gökteki tanrıya ulaşma/yakınlaşmada yaygın olarak görülen söylemlerdir. Ağaç, merdiven ve ip özellikle yükselme sembolleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türk topluluklarının yaşadığı yerler olan Altaylarda kozmogoniye daha öncede değinmiş ve bu düşüncenin merkez simgelerini meydana getirdiğine yer vermiştik. Bu düşünceye göre göğün ortasında evren olarak düşünülen büyük

bir çadırı bir orta direk gibi tutan kutup yıldızı bulunur. Bu yıldız çeşitli kültürlerde çivi, direk, kazık gibi sabitleyen nesnelere özdeşleştirir. “Türk-Altaylılar da kutup yıldızı bir direk veya kazık olarak tasarlanır” [14, s.327]. Şamanın yurdunun (evinin) içinde kurban ayininde (erginlenme ritüeli) kullanılan ağaçtan daha küçük üzerinde dokuz çentik bulunan ağaç vardır. Bu göksel diyarlara yolculuk yapma yetisinin bir başka belirtisidir [14, s. 343]. Otağın direği bu anlamda sembolik bir işlev de taşımaktadır. İnan Abakan’larda kayın ağacının 9 yerinden kertilerek ‘taptı’ adı verilen basamaklar açıldığını aktarmaktadır [17, s. 103]. Kutsal ağaç yerine geçebilen, ya da kutup merkezi ile üç katmanın eksenini temsil ettiği düşünülen Merkez simgesi, Bu direk ‘merdiveni’ sembolize etmektedir. Bu sembolde Tanrıya ulaşma düşüncesinin somut bir figüre dönüştüğü görülmektedir.

3. Göğe Yükselişin Sembolik Aracı Olarak Merdiven

Merdivenin göğe yükselme aracı olarak düşünülmesi eskilere dayanmaktadır. Merdiven sembolüne Urartu kültüründe, eski Mısırlılarda ve pek çok kültürde rastlanmakta ve sembolik olarak hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Yakub’un rüyasında gördüğü göğe değen merdiven Hristiyanlığın çok erken dönemlerinde yapılmış olan Kariye Müzesinde tasvir edilmiştir.

Görsel 4: Kariye Müzesinde duvar resmi, Yakub’un rüyası, merdiven imgesi (erken Hristiyanlık dönemi 4.-6. Yy.).

Ersoy'a [18, s. 399] göre merdiven, bilmeye ve bilinçlenmeye yönelik aşamalı bir yükseliş ve şekil değiştirmenin soyut bir sembolüdür. "Merdiven eğer göğe yükseliyorsa, oradaki tanrısallığa doğru bir tırmanma ve ona özgü değerleri, yeraltına doğru yönelmişse, oradaki bilinmeyenleri ve bilinçaltının derinliklerinde yatan gizli şeyleri öğrenme tutkusu söz konusu olur" [18, s. 401].

Merdiven göğe çıkma ve yeraltına inme anlamları dışında bir merkez simgesi olarak da yorumlanabilmektedir. Eliade [16, s. 54] merkez simgeçiliğinin en yaygın çeşidi olarak evrenin merkezinde bulunan ve üç âlemi (yeraltı, yeryüzü ve gök) bir eksen gibi tutan Kozmik Ağaç olduğunu belirtmektedir. Altay şamanlarında, şamanın yükseliş ayininde kullandığı üzerinde kertikler bulunan merdiven işlevini yerine getiren direk, merkez simgesi olarak yorumlanabilir. Öncelikle kutsal dağ, onun yerine geçebilecek bir yapı, yüksek bir ağaç, ya da aynı yüceliği temsilen bir direk aynı zamanda göğe tırmanma işlevini yerine getiren bir merdiven olarak karşımıza çıkmaktadır.

Merdiven göğe yükselme düşüncesinin bir sembolü olarak net bir şekilde ifade etmek zordur. Bunun temel sebepleri arasında da Türklerin İslam'dan sonra resim sanatından uzaklaşmaları gösterilebilir. Ancak Türklere ait en eski figüratif tasvirler içeren eserlerin Uygurlara ait esere işaret etmesine dayanarak yapılan incelemelerde Mottuk Tapınağındaki bir Uygur duvar resmi ilgi çekmektedir. Emel Esin Türk sanatında ikonografik motifleri ele aldığı kitabında gök kubbe ile ilgili olarak, "Çin-Türk inanışlarında gök kubbenin yerini, gök tanrının meskeni olan etrafında göklerin döndüğü Türkçe Altun Kazguk ya da Temir Kazguk (altın kazık, demir kazık) kutup yıldızı aldı. Büyük ayı (Türkçe yediken:yedi hanlar) takımyıldızının gök tanrıya benzeyen tanrılardan oluştuğu düşünülmüştür" ifadesini kullanmaktadır [19, s. 125]. Bu noktadan kutup yıldızına sabitlenmiş (axis mundi) yıl boyu gün dönümleri ve ekinokslarda dönerek dört yönü belirten büyük ayı bir pusulaya benzetilmiştir. Türkler dönme safhalarında büyük ayı onuruna mumlar yakarak ölmüşlerin ruhlarının göğe yükselmesi için dua ettiklerinden ve yediken (büyük ayı) ritüelinden bahsedilmektedir. Prof.Gabain muhtemelen yediken ibadetinin gösteren bir Uygur resmine dikkat çekmiştir [19, s. 125]. Resimdeki ağaç figürünün merdivene benzerliği dikkat çekicidir. Benzer ağaç figürleri şaman davullarında da yer almaktadır. Ağaç, hayat ağacı Türk sanatında önemli bir ikonografik figürdür. Bu açıdan Mottuk tapınağındaki bu duvar resmi göğe yükselme, gökteki Tanrıyla iletişim kurma düşüncesinin maddi bir unsura, ifadeye dönüşmesine örnek teşkil etmektedir.

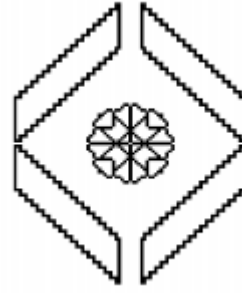

Görsel 5: Mottuk tapınağının bir Uygur duvar resmi.

Türk sanatında İslam'a geçişle resimle tasvir geleneğinden uzaklaşmış, bitkisel, hayvansal figürler ve geometrik formlar ön plana çıkmıştır. Bu nedenle ikonolojik yöntemde zorluklar bulunmaktadır. İslam sonrası dönemde Türk sanatında tasvir içeren eserlere mimari eserlerin bezemelerinde, çini ve minyatür sanatı gibi alanlar dikkat çekmektedir. Diğer bir alan da dokumalardır. Türk dokumalarında özellikle stilize figürler, anlam bütünlüğü oluşturabilen kompozisyonlarla karşımıza çıkmaktadır.

Türk dokumaları (halı, kilim) Türk sanatları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Halılar aynı zamanda kültürel aktarımın maddi kültüre olan yansımalarının da iyi bir örneğidir. Halı desen kompozisyonları günümüzde daha çok ticari amaçla ve mevcut kompozisyonların tekrarı olarak yapılsa da kullanılan motiflerin her biri anlam içermektedir. Merdiven Türk halılarında mihrap süslemeleri bordür içleri gibi alanlarda sık karşılaşılan bir motiftir. Anadolu'da dokumacılık sanatını yürüten yörelerde halen "merdiven" adı ile dokunan desenler bulunmaktadır [20, s. 307; 21, s.56, 64; 22, s. 973]. Akpınarlı ve Özdemir [21, s. s.973] Lâdik yöresi dokumaları üzerine yaptığı incelemede "merdiven motifi kademeli şekilde daralarak yükselmesi ve tepe

noktasında son bulması ile seccade halılarının mihrabını oluşturmaktadır. Seccade tipli halılarda mihrabı oluşturan bu kademeli yükseliş yöre halkı tarafından Merdivan olarak adlandırılmaktadır.” ifadesine yer vermektedir.

Görsel 6: Üzerinde merdiven motifi ile Ladik yöresine ait halı (solda) ve merdiven motifi teknik çizimi (sağda).

SONUÇ

Türklerin, kozmoloji anlayışının Tek Tanrı inancı çerçevesinde oluştuğu görülmektedir. Paleolitik dönemden beri tüm söylemlerde zaten var olan Tanrı'nın yukarıda olduğu düşüncesi Türklerin inanç sisteminin temelini teşkil etmektedir. Türklerde bu çerçevede gelişen dini düşünce sistemi, orijinal bir kültürle yoğrularak içselleştirilmiş, töreye, devlet anlayışına, sosyal hayata ve estetik anlayışa da etki etmiştir.

Kozmoloji anlayışı içinde mekân kavramı maddi temeller üzerine inşa edilmiştir. Türklerin gökyüzünde gördükleri cisimleri, manevi hayatlarına da uyguladıkları kültürel objektifikasyonlarında açık bir şekilde görülmektedir. Yüksek, dikey, yüce ulu ile özdeşleştirilmiş, bu merkez simgeciliği hayatlarına yansımıştır.

Gökteki Tanrı'ya ulaşma isteği, dilek ve beklentinin gökteki Tanrı'ya iletilmesi, ölen insanların ruhunun göğe uçtuğu düşüncesi İslam öncesinde somut kültürel örnekler olan, şaman elbisenin, aksesuarlarının ve otağın yapısını etkilediği açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte İslam sonrasında Türk kültürünün önemli taşıyıcıları arasında olan mimari yapılar ve dokuma sanatının ürünü olan halı ve kilimlerde de bu etki gözlemlenmektedir. Camilerde ve geleneksel Türk el dokumalarından olan seccadelerdeki mihraplar göğe yükselme, gökteki Tanrı'ya ulaşma

düşüncesinin önemli yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Halılarda mihrap dışında bordürlerde ve desen kompozisyonlarında dekoratif bir unsur olarak kullanılan merdiven motifinin, İslam öncesi dönemden Şamanın ritüelinde merdiven olarak kullandığı basamaklı direğin bir yansıması olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Önder M., Ziya Gökalp'te Kültür Kavramı, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, Taha Toros Arşivi, 1974.
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/13312/001582165010.pdf?sequence=1> (e.t.15.12.2018)
2. İzgi, Ö. Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları. Türk Tarih Kurumu. 2014 .
3. Armstrong, K. çev. Şendil, D. Mitlerin Kısa Tarihi. Merkez Kitabevi, İstanbul. 2005.
4. Tiken, S. Latife Tekin'in Romanlarında Arketipsel Bir Motif: Yükseliş Deneyimi. Journal of International Social Research, 8(40). 2015.
5. Karakaş, S. Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi. Gaziantep University Journal of Social Sciences 13.2: 463-477. 2014.
6. Güngör, H. Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar. Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, 1. 2007.
7. Günay, Ü., & Güngör, H. Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi . Rağbet Yayınları, İstanbul. 2009.
8. Akarpınar, B. Sufi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme. Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 5(7), 3-19. 2004.
9. Ermetin, G. Y.. Mevlevilikte Şamanizm İzleri: Mevlevî Usul ve Adabında Eski Türk Dininin İzleri. Töre Yayınevi. 2009.
10. Turan, F. A. Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (56). 2010.
11. Lavenda R. ve Schultz E., Kültürel Antropoloji: Temel Kavramlar. Çev.İşler D.,Hayırlı O.Doğu Batı Yayınları: Ankara. 2018.
12. Eliade, M. Ebedi dönüş mitosu. İmge Kitabevi. 1994.
13. Eliade, M. Dinler Tarihine Giriş. Kabalıcı Yayınevi. İstanbul. 2003.
14. Eliade, M. Şamanizm, İmge Yayınevi. Ankara, 2014.
15. Anohin, A.V. Altay Şamanlığına Ait Materyaller. Kömen yayınları. Konya. 2006.
16. Eliade, M. İmgeler ve Simgeler. Doğu Batı yayınları. 2017.
17. İnan, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Türk Tarih Kurumu. 2015.
18. Ersoy, N. Semboller ve Yorumları. Dönence yayınları. 2000.
19. Esin, E. Orta Asya'dan Osmanlıya: Türk Sanatında İkonografik Motifler. Kabalıcı Yayınevi. 2004.
20. Bayraktaroğlu, S. Eski Şehir ve Çevresi Halı-Kilim ve Düz Dokuma Yaygıları. Vakıflar Dergisi, Sayı XXI. İstanbul 1990, s. 229-312
21. Deniz, B. Yöre Özellikleriyle Yozgat Kilimleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 5(5). 1987.
22. Akpınarlı, H. F., & Özdemir, H. A. Konya-Lâdik Halılarındaki Motiflerin İncelenmesi. *Idil Journal of Art and Language*, 5, 23. 2016.
23. Yardımcı, K. "Türk Töresinin Hazinesi Kutsal Şaman Elbiseleri İkonografisi." *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD) 3.Special Issue 2: 2017 461-475.*

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2018, <https://topos.memo.ru/article/410+45>

Görsel 2. Anohin, A.V. (2006). Altay Şamanlığına Ait Materyaller. Kömen yayınları. Konya

Görsel 3. Erişim Tarihi: 25 Nisan 2018, <http://www.bayraklar.info/kirgizistan>

Görsel 4. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018, <https://okuryazarim.com/sembolizmde-merdiven/>

Görsel 5. Esin, E. (2004). Orta Asya'dan Osmanlıya: Türk Sanatında İkonografik Motifler. Kabcacı Yayınevi.

Görsel 6. Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2018, <http://dergipark.gov.tr/sduarte/article/339715>

Андатпа

Халықтар тарихына қатысты мәліметтер беретін әрі мәдени дәстүрді қалыптастырудың тиімді тұжырымдамасын көрсететін мифология ұғымы - тарих пен әдебиетпен қатар визуалды бейнелерде көрініс табады. Бұл мақалада көптеген мәдениеттерде кеңінен танымал «көкке көтерілу» рәсімінің мысалдары және осы нанымның материалдық мәдениеттегі көрінісі көрсетілген. Көкке көтерілу мифі материалдық мәдениетте әр түрлі мотив арқылы көрініс табады. Мақалада осы мотивтердің алғашқы мысалдарына қол жеткізу мақсатында түріктердің алғашқы сенім әдісі болып табылатын шаманизмнің дамуына қатысты рәсімдер зерттеліп, гипотезалық тұжырымдар білдірілді. Сондай-ақ түркі діни жүйесімен қатар, әлемдік мәдениеттер мен исламдық бағыттағы дереккөздеріндегі «баспалдақ» ұғымы қарастырылып, суреттерден құралған мысалдар арқылы зерделенді.

Кілт сөздер: Шаман, Түрк мәдениеті, Көк Тәңрі, өрлеу рәсімі, баспалдақ.

(Сағ М., Ыылдыран М. Түрк мәдениетіндегі «баспалдақ» ұғымының түсіндірмесі)

Аннотация

Мифология, которая является эффективным понятием в формировании культурной традиции, дает подсказки об истории наций, показывает ее сущность как выражение в появлении визуальных образов, как показано в истории и литературе. Данное исследование включает в себя примеры возникновения ритуала вознесения во культурах многих народов и отражение этой веры в материальной культуре. Миф о вознесении отражается в материальной культуре в различных формах. В данном исследовании, для того чтобы найти первые примеры вознесения, изучаются и интерпретируются ритуалы, связанные с ростом шаманизма, который является первой верой тюрков. В исследовании, особенно в качестве средства вознесения, в мировой культуре и с доисламского периода до современной тюркской системы верований, в качестве общего объекта в мифах исследуется лестница, и также приводятся наглядные примеры.

Ключевые слова: Шаман, тюркская культура, небесный Бог, ритуал Вознесения, лестница.

(Сағ М., Ыылдыран М. Интерпретация символа лестницы в тюркской культуре)